

Beleidsplan

aangepast onderwijs voor meer- en hoogbegaafde kinderen

Vastgesteld op 29 juni 2017

Vrije School De Zonnewende

zomer 2017

Valckstraat 30
7203 GC ZUTPHEN
☎ 0575-516380
www.vrijeschooldezonnewende.nl

aangepast onderwijs voor meer- en hoogbegaafde kinderen

Inhoudsopgave	blz. 2
1 Inleiding	blz. 4
2 Definitie hoogbegaafdheid	blz. 4
3 Visie	blz. 4
4 De leerlingen	blz. 5
4.1 De kleuters	blz. 5
4.2 Klas 1 t/m 6	blz. 5
5 Signaleren en diagnosticeren	blz. 5
6 Plan van aanpak in de klas	blz. 6
6.1 Kleuterklas	blz. 6
6.2 Klas 1 t/m 6	blz. 7
6.2.1 Verrijkingsgroepen	blz. 7
6.2.2 Kangoeroewedstrijd	blz. 7
7 Rapportage	blz. 8
8 Invoering van het beleidsplan	blz. 8
9 Evaluatie en Ontwikkeling	blz. 8
10 Borging van het beleid	blz. 9
11 Financiën	blz. 9
12 Personeel	blz. 9
13 Scholing	blz. 9
14 Verbeterpunten	blz. 10

Bijlagen

Bijlage 1	Definitie (hoog-)begaafdheid (Renzulli en Pittige Plustorens)
Bijlage 2	Wat is top-down denken?
Bijlage 3	Achtergrondinformatie over de hoogbegaafde kleuter
Bijlage 4	Ideeën voor verrijking in de kleuterbouw
Bijlage 5	Materialen in de klas
Bijlage 6	Kijkwijzer
Bijlage 7	Stappenplan beleid meer- en hoogbegaafde kinderen
Bijlage 8	Protocol (hoog-)begaafdheid
Bijlage 9	Gebruikte bronnen en woordenlijst

1 Inleiding

In schooljaar 2015-2016 zijn Vrijeschool De IJssel en Vrijeschool De Zwaan samengegaan. Het aangepast onderwijs aan meer- en hoogbegaafde kinderen was op beide scholen al voorzichtig van de grond gekomen. Met de samenvoeging van beide scholen hebben we gezocht naar een aanpak die wenselijk is voor beide stromen, en haalbaar is binnen het voor handen zijnde budget. In dit beleidsplan staat beschreven hoe we deze aanpak op De Zonnewende vormgeven en waar we naar toe willen werken.

2 Definitie hoogbegaafdheid

Hoogbegaafdheid is een combinatie van een uitzonderlijke intelligentie, creativiteit en doorzettingsvermogen. Hoogbegaafden zijn op het cognitieve vlak sterk, maar ook andere zaken spelen een belangrijke rol. De term wordt gebruikt om aan te geven dat ze opvallende vermogens of vaardigheden hebben, zowel voor kinderen als voor volwassenen. Als maat voor hoogbegaafdheid wordt vaak het IQ genomen. Men spreekt meestal van hoogbegaafdheid bij een IQ vanaf 130 (getest volgens David Wechsler. Deze grens varieert van 136, 140 tot 142 in andere tests). Dit komt erop neer dat personen met scores in de bovenste twee percentielen hoogbegaafd worden genoemd.

Zie ook bijlage 1.

Intelligentie betekent volgens Howard Gardner de bekwaamheid om te leren en problemen op te lossen. Hij heeft na grondige waarnemingen acht verschillende intelligenties waargenomen, de zogenaamde meervoudige intelligenties. De verschillende soorten intelligentie die hij onderscheidt, zijn:

- verbaal/linguïstische intelligentie
- logisch/mathematische intelligentie
- visueel/ruimtelijke intelligentie
- muzikaal/ritmische intelligentie
- lichamelijke/kinesthetische intelligentie
- interpersoonlijke intelligentie
- intrapersonlijke intelligentie
- natuurgerichte intelligentie.

3 Visie

Het uitgangspunt van de vrijeschoolpedagogiek is de hele ontwikkeling van het kind zo te ondersteunen, dat het kind in de volwassenheid zijn of haar eigen levensdoelen kan vormgeven. Het middel waar de school van gebruik maakt om dit doel te bereiken is het aanbieden van de leerstof op de gebieden van “denken, voelen en willen” of in andere woorden: “hoofd, hart en handen”. Ieder kind komt met eigen talenten en eigen hindernissen de school binnen. Het is aan de school om die te zien en in te zetten voor de ontwikkeling. Dit betekent dat het raadsel van ieder individueel kind ontsluit dient te worden.

In dit plan willen we ons richten op de kinderen die meer- of hoogbegaafd zijn.

Meer- en hoogbegaafde kinderen leren vaak op een andere manier dan de meeste kinderen. Ook hebben zij baat bij meer en complexere opgaven en het verkrijgen van inzicht in hun eigen leren (zie ook paragraaf 4) Op de Vrijeschool kan hier aan tegemoet gekomen worden. Nieuwe lesstof wordt aangeboden tijdens het periode-onderwijs. In blokken van drie à vier

weken wordt een onderwerp van alle kanten belicht. Het periode-onderwijs is op zichzelf al bijzonder rijk en breed. De leerkracht kan voor kinderen die dat nodig hebben de stof extra verbreden en/of verdiepen. Aangeboden stof wordt ingeslepen tijdens de oefeningen. Voor meer- en hoogbegaafde kinderen is deze stof te compacten en te verrijken (zie paragraaf 6).

4 De leerlingen

4.1 de kleuters

Hoogbegaafde kleuters kunnen vaak op jonge leeftijd al heel goed verbanden leggen. In de kleuterklassen vallen deze leerlingen ook op door opmerkelijke uitspraken, de wil tot rekenen of de manier van tekenen (zie bijlage 3). Voordat de schoolrijpheid een feit is, spreken we van een ontwikkelingsvoorsprong. Een groot deel van de schooltijd wordt besteed aan het vrije spel. Hierin zoeken de kinderen hun eigen wijze van spelen uit, op hun eigen niveau. De leerkrachten kunnen aan het spel veel waarnemen, en de processen individueel bij sturen.

4.2 klas 1 t/m 6

In de eerste drie klassen speelt denken, voelen en willen een grote rol. De dynamische lessen, waarin bewegen, kunstzinnigheid en cognitieve inspanning elkaar afwisselen, geven aanleiding om de harmonie van het kind te verstevigen.

Daar waar het gaat om het oefenen van het [lezen](#), spellen en het rekenen, vallen de kinderen op, omdat zij veel minder tijd nodig hebben dan anderen.

Voor kinderen in de 1ste klas is de eerste ontmoeting met het leren essentieel. Ze hebben tijdens de kleuterklas zich erop verheugd dat het “grote leren” gaat beginnen. Veel begaafde kinderen hebben zich op eigen wijze al een deel van het lezen en rekenen eigen gemaakt. Als er geen rekening mee wordt gehouden wat deze kinderen al kennen en kunnen, loopt het op een teleurstelling uit. Net als bij iedere leerling moet goed in kaart gebracht worden waar de talenten en hindernissen liggen. Meestal is het indelen in de A-groep niet voldoende (zie bijlage 1). Er kan een heel eigen wijze van leerstrategie gevraagd worden. Veel hoogbegaafde kinderen denken vaak ‘top down’ i.p.v. ‘bottom up’. In het onderwijs is het vaak gebruikelijk dat kinderen steeds een deelvaardigheid aangeboden krijgen, waarmee ze uiteindelijk een complex vraagstuk kunnen oplossen (bottom up). Hoogbegaafde kinderen krijgen juist liever een moeilijk vraagstuk in één keer aangeboden, en pluizen uit wat er nodig is om dit probleem op te lossen: top down (zie bijlage 2).

5 Signaleren en diagnosticeren

Reeds de kleuterfase is van cruciaal belang voor de meer- en hoogbegaafde kinderen. Als zij hier ervaren, dat ze opvallen omdat ze bijzonder zijn, kunnen ze al een houding aannemen om „onzichtbaar” te worden. De eerste vormen van onderpresteren vinden meestal hier al plaats, omdat ze aangepast gedrag ontwikkelen. Dat kan bijvoorbeeld bij het tekenen gebeuren. Ook voor de zij-instromende kinderen zal vooral in de eerste 6 weken goed op eventueel onderpresteren gelet moeten worden.

De signalen moeten waargenomen worden. Om dat te kunnen, moeten de kenmerken van (hoog)begaafdheid bij de leerkrachten bekend zijn. Bij het waarnemen wordt niet alleen naar het leervermogen, maar ook naar gedrag, naar interesses en naar de aard van de sociale contacten gekeken. Ook de inbreng van de ouders tijdens de aanname en de

oudergesprekken die twee maal per jaar gehouden worden, wordt gebruikt om het beeld van het MB/HB kind compleet te maken.

Om te kunnen signaleren gebruiken we een **kijkwijzer** (zie bijlage 6). Naast deze kijkwijzer is het met name bij de kleuters van belang door observatie een eventuele ontwikkelingsvoorsprong vast te stellen. Kinderen die opvallen, komen naar voren in de zorggesprekken en de klassenbespreking van de verschillende bouwwerken. Als het kind meer aandacht nodig heeft, wordt het opgegeven voor de kinderbespreking. Hierin wordt met de waarnemingen van de andere leerkrachten, RT'er en IB'er gekeken naar de specifieke vragen die dit kind aan de school stelt. Parallel aan het traject binnen de school loopt een traject met de ouders.

Zodra blijkt dat een kind binnen het regulier gegeven onderwijsaanbod niet voldoende wordt aangesproken, dan wordt er in overleg met de IB'er en de ouders een intensiever traject opgestart. De ouders worden vooraf gevraagd de screeninglijst in te vullen. Na de bespreking worden de ouders ingelicht over de gegeven adviezen en over de doelen die gesteld zijn en afspraken die gemaakt zijn.

Daarnaast kan het 'Vooruitwerklab' van Samenwerkingsverband IJssel/Berkel gevraagd worden voor ondersteunende informatie of ondersteunend materiaal voor in de klas. In schooljaar 2016-2017 is een begin gemaakt met de samenwerking met het Stedelijk College. Zesde klassers krijgen de mogelijkheid samen met brugklassers eens in de vier weken lessen op deze locatie te volgen. Het werk dat zij daarvandaan meekrijgen, maken ze in de eigen klas.

Het kan tot de mogelijkheid behoren, dat

- het voldoende is om het kind extra stof aan te bieden
- er meer onderzoek gedaan moet worden naar de mogelijkheden van het kind en naar de hulpvraag
- er na een diagnose hoogbegaafdheid een plan van aanpak volgt.

Binnen de school is een hoogbegaafdheidscoördinator aangesteld, die van signalering tot aanpak de kinderen volgt en de leerkrachten ondersteunt bij de aanpak in de klas. Voor de oefenstof zijn materialen in de school aanwezig. Het periodeonderwijs biedt veel kansen om de lesstof extra te verbreden en verdiepen. De hoogbegaafdheidscoördinator verzamelt ideeën voor verbreding, verdieping en opdrachten.

6 Plan van aanpak in de klas

6.1 Kleuterklas

Extra opdrachten voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong:

In het algemeen gaat het om het verbinden van talenten met de realiteit. Ideeën omzetten in concrete, tastbare handelingen of producten. Een kind dat bijvoorbeeld in gedachten allerlei machines/ apparaten uitdenkt, heeft aanmoediging (en soms hulp) nodig bij zijn pogingen om het concreet uit te voeren. Gereedschap om hout te bewerken, constructiematerialen en andere grondstoffen moeten dan natuurlijk wel beschikbaar zijn.

De kleuterleidster moet het kind met een open houding tegemoet treden, waardoor de kwaliteiten / interesses van het kind naar voren kunnen komen.

Kinderen die veel in hun gedachtewereld vertoeven, kunnen moeite hebben met het invoelingsvermogen. Daarom is het belangrijk om een eerbiedige stemming te stimuleren en zo veel mogelijk de beleving proberen aan te spreken.

Bij het maken van verrijkingsopdrachten wordt gestreefd naar het bereiken van harmonie tussen: fantasie en denken, sociaal en emotioneel, en denken en doen (denken, voelen, willen).

Opdrachten kunnen tijdens het vrije spel gegeven worden of tijdens activiteiten als schilderen, handwerken, etc.

Hoewel het lezen en schrijven in de kleuterklas geen nadrukkelijk onderwerp van het leren is, zal de juf het voor deze kinderen een natuurlijke plaats moeten geven. Bijvoorbeeld: namen van de kinderen op de tekeningen laten schrijven, andere kinderen voorlezen, zelf een verhaal schrijven en erbij tekenen.

Ook de andere talenten (muzikaal, motorisch) laten gebruiken.

Zie ook bijlage 4.

6.2 Klas 1 t/m 6

In de onderbouw (klas 1 t/m 6) wordt gewerkt met een leerplan waarbij de vakken geordend zijn naar leeftijdsfase. Dit gebeurt tijdens het periodeonderwijs, waar kinderen gedurende drie à vier weken les krijgen over een bepaald onderwerp. Dit is opgezet om vooral ook tot verdieping en verbreding van de lesstof te komen. Met dit systeem kan aan de behoefte van de meer- en hoogbegaafde kinderen goed tegemoetgekomen worden. Naast de verwerking op eigen niveau kunnen ook projecten en open opdrachten aangeboden worden, waarbij de leerlingen explorerend te werk kunnen gaan. Deze verwerking wordt door de leerkracht afgestemd op de behandelde stof.

Bij de **oefeningen** kan juist sprake zijn van compacten en verrijken. De oefenstof wordt ingedikt en daarnaast kan stof aangeboden worden die specifiek een beroep doet op het creatief denkvermogen. De gebruikte methodes, voor rekenen Rekenrijk en voor taal Staal, geven de leerkrachten handvatten bij het compacten en verrijken. De 'In de Roos-kaarten' van de BVS bevatten vele verrijkingsopdrachten op de verschillende leergebieden. De hoogbegaafdheidscoördinator kan de leerkrachten ook ondersteunen op dit gebied.

Ook bieden kunstzinnige en andere klassensituaties de mogelijkheid om deze kinderen in hun specifieke kwaliteiten aan te spreken.

6.2.1 Verrijkingsgroepen

Alle kinderen worden ieder schooljaar voor de zomervakantie gescreend (m.b.v. de vragenlijst van bijlage 6). Ook de Citoscores worden bij de screening meegenomen. Uit het resultaat (van screeninglijst en Cito) blijkt of kinderen in aanmerking komen voor compacten en verrijken in de klas. Daarnaast zal een deel van deze groep wekelijks anderhalf uur begeleid worden buiten de klas. Er worden m.b.v. de Pittige Plus Torens uitdagende, vakoverstijgende opdrachten aangeboden waarbij creativiteit een belangrijke rol speelt, en er wordt aandacht besteed aan het 'leren leren'. Bovendien werken de kinderen samen met ontwikkelingsgelijken, wat deze kinderen goed kan doen. Er worden steeds drie jaargroepen bij elkaar gezet: kinderen uit klas 1, 2 en 3 bij elkaar, en kinderen uit klas 4, 5 en 6.

6.2.2 Kangoeroewedstrijd

Jaarlijks wordt in maart de Kangoeroe reken- en wiskundewedstrijd gehouden in veertig landen. In Nederland wordt de kangoeroewedstrijd georganiseerd door de Stichting Wiskunde Kangoeroe. In januari krijgen de kinderen van onze school de kans te oefenen met

opgaven van vorige jaren. Ze mogen de gevonden antwoorden met elkaar bespreken. Zo ontmoeten ze ook ontwikkelingsgelijken. Deze wedstrijd wordt in samenwerking gedaan met Vrijeschool De Berkel. Deelnemers van de twee scholen krijgen een aantal extra lessen op De Zonnewende. De school betaalt de deelnamekosten.

7 Rapportage

De begeleiding van meer- en hoogbegaafde kinderen wordt meegenomen in de bestaande cyclus van kwaliteitszorg. Voor het volgen en de verslaglegging geldt dezelfde route als voor andere zorgleerlingen. In het groepsplan wordt door de leerkrachten beschreven wat er in de klas gedaan wordt voor de meer- en hoogbegaafde kinderen. De instructie- en ondersteuningsbehoefte van deze kinderen wordt vastgesteld en is uitgangspunt voor de begeleiding.

8 Invoering van het beleidsplan

Januari '16: aanstellen hoogbegaafdheidscoördinator

Augustus '16: leerkrachten geven alle namen door van kinderen die voor extra uitdaging buiten de klas in aanmerking komen

September '16: extra begeleiding voor kinderen uit klas 3 t/m 6

Herfst '16: aanschaf Pittige Plus Torens

Herfst '16: invullen screeninglijsten door alle leerkrachten (ook klassen 1)

Vanaf de herfstvakantie '16: extra begeleiding buiten de klas voor klas 1 en 2

Zomer '17: evaluatie van het protocol en het beleidsplan. Aanvullen en aanpassen waar nodig.

9 Evaluatie en ontwikkeling

Omdat het hier nieuw beleid betreft, zal de juiste vorm nog moeten ontstaan. Daartoe worden de volgende stappen gezet:

- Inventarisatie leerlingen wordt opgenomen in een aparte map 'Meer- en hoogbegaafde kinderen'. In deze map zit ook het beleidsplan en het bijbehorende protocol. De hoogbegaafdheidscoördinator volgt de leerlingen gedurende de hele schoolloopbaan.
- De vondsten van de leerkrachten betreffende de opdrachten van het werken met de kinderen in periodeonderwijs en vaklessen worden genoteerd en aan de hoogbegaafdheidscoördinator doorgegeven. De bruikbare vondsten worden verzameld in een map, die voor andere leerkrachten te raadplegen of te gebruiken is.
- In juni vindt een evaluatie en bijstelling van het beleidsplan plaats. Hierin wordt gekeken of de aanpak voldoende is of er eventuele andere schoolbrede maatregelen nodig zijn.

10 Borging van het beleid

Ieder schooljaar vóór de herfstvakantie staat het beleid voor meer- en hoogbegaafde kinderen op de agenda in de drie bouwwerken. De resultaten naar aanleiding van de evaluatie en daaruit voortvloeiende veranderingen worden besproken en vastgesteld. Zij-instromers en kinderen uit de eerste klas worden voor de herfstvakantie gescreend op meer- en hoogbegaafdheid. Voor de andere kinderen wordt voor de zomervakantie de kijkwijzer al ingevuld, zodat zij meteen in het nieuwe schooljaar de goede begeleiding krijgen.

In de zorggesprekken die er vier keer per jaar zijn met de klassenleerkracht en IB'er worden de meer- en hoogbegaafde kinderen besproken. Dan wordt de aanpak geëvalueerd en eventueel bijgesteld.

De hoogbegaafdheidscoördinator is iedere zorgperiode minimaal één keer bij de verschillende bouwwerken aanwezig, om actualiteiten op het gebied van hoogbegaafdheid door te geven, werkvormen voor te doen, het werken met (hoog-)begaafde kinderen in de klassen te evalueren, etc.

11 Financiën

In december 2012 zijn nieuwe materialen aangeschaft. Deze materialen, o.a. smartgames, zijn bedoeld om leerlingen zinvol en enthousiast bezig te laten zijn als ze klaar zijn met hun normale werk.

In de herfst van 2016 is dit aangevuld met de Pittige Plustorens. De Peper Projecten van de Pittige Plus Torens hebben als doel: het stimuleren van de individuele creativiteit, motivatie, doorzettingsvermogen en de performale activiteit van hoogbegaafde kinderen, ieder op hun eigen niveau. De kinderen leren onder andere hoe ze gestructureerd hun eigen ideeën kunnen omzetten in een tastbaar en presenteerbaar eindresultaat. Ze leren ook grondig onderzoeken, het structureren en plannen van eigen activiteiten en het goed vormgeven/presenteren van eigen ideeën en creaties aan derden. Het is denken en doen. De kinderen werken met hoofd, hart en handen, wat goed aansluit bij de visie van de Vrijeschool.

12 Personeel

Naast de leerkracht en de IB'er(s) zijn er nog enkele mensen betrokken bij de zorg voor de MB en HB leerlingen. In januari 2016 is een Begaafdheidscoördinator aangesteld, die deze leerlingen gedurende hun hele schoolloopbaan op De Zonnewende volgt. Zij is ook (mede) verantwoordelijk voor het beleid. Ook begeleidt zij de collega's individueel en in de bouwwerken. Daarnaast zijn er een of twee leerkrachten die buiten de klas met de MB en HB leerlingen werken (gedurende twee middagen per week)

13 Scholing

Meerdere leerkrachten, onder wie de huidige coördinator MB/HB, hebben de cursus 'het hoogbegaafde kind in de klas' van de Begeleidingsdienst van Vrijescholen gevolgd. Ook hebben enkele leerkrachten de regiobijeenkomsten over hoogbegaafdheid bijgewoond. Vanaf schooljaar 2015 woont de coördinator MB/HB de netwerkbijeenkomsten van de Begeleidingsdienst van Vrijescholen bij.

14 Verbeterpunten

Verbeterpunt	Te realiseren in
<p>De leerkracht en I.B-er en/of de coördinator MB/HB bepalen samen welke leerlingen voor compacten en verrijken in aanmerking komen en welke leerlingen daarnaast ook buiten de klas extra begeleiding krijgen. Voor het compacten en verrijken komen leerlingen met A+-scores voor de Citotoetsen in aanmerking. In het verrijkingsgroepje dat buiten de klas extra begeleiding krijgt, kunnen ook kinderen met lagere Citoscores aan het werk gaan. De screeninglijst en de observaties van de leerkracht zijn hierbij meer leidend.</p>	<p>Medio schooljaar 2017-2018</p>
<p>In de kleuterbouw wordt invulling gegeven aan de behoefte van kleuters met een ontwikkelingsvoorsprong. Omdat hier kritisch naar gekeken moet worden, aangezien het een enigszins andere visie op het kleuteronderwijs vraagt (er is niet alleen sprake van nabootsing van de leerkracht door de kleuter, maar er zal ook ruimte moeten zijn voor de inbreng van het wakkere kind), zal er gebruik worden gemaakt van de expertise van de Begeleidingsdienst voor Vrije Scholen</p>	<p>2017-2018 expertise vanuit Begeleidingsdienst van Vrije Scholen invliegen</p> <p>2018-2019 invoeren van gemaakte afspraken</p>

BIJLAGEN

Bijlage 1 Definitie Renzulli

Volgens de veel gebruikte definitie van Renzulli is (hoog)begaafdheid een samenspel van innerlijke (meegebrachte) factoren bestaande uit: hoge intellectuele capaciteiten en creatief (denk)vermogen, deze twee vormen samen de begaafdheidsfactoren. Daarnaast spelen ook kind factoren een rol: een grote intrinsieke motivatie en volharding om deze capaciteiten in te zetten. Bij de ontwikkeling van deze vermogens spelen factoren in de omgeving een belangrijke rol: gezin, vrienden en school.

Als deze factoren met elkaar in balans zijn, dan spreken we van een harmonisch begaafdheidsprofiel. Het profiel is disharmonisch als één van deze factoren disfunctioneren. Disfunctioneren kan ontstaan door een eenzijdige ontwikkeling, dan is er sprake van intelligentie op een heel specifiek gebied. Maar ook door het ontbreken van motivatie, interesse of doorzettingsvermogen kan een disharmonisch profiel ontstaan. Het is mogelijk dat deze kind kenmerken om verschillende redenen niet voldoende tot rijping kunnen/konden komen. Daarom is het van belang om de volgende sociaal-emotionele kenmerken in het oog te houden:

- onderpresteren: Wanneer er sprake is van onderpresteren, dan laten kinderen niet zien wat ze in huis hebben. Om verschillende redenen kan het verstopt blijven;
- gebrek aan conditie op het gebied van het leren. In dit geval bevatte het leerproces voor het kind niet genoeg uitdaging en heeft het kind zijn denken en zijn geheugen niet genoeg gebruikt en getraind. In het VO moeten deze kinderen bv. opnieuw leren
- faalangst. Deze factor speelt onder andere een rol als kinderen de lat te hoog voor zichzelf leggen of te perfectionistisch zijn aangelegd.

Uit de toelichting van de Pittige Plustorens:

Een IQ (Intelligentie Coëfficiënt) is een score op een intelligentietest ten opzichte van het deel van de bevolking met dezelfde leeftijd. De groep mensen, waar de testscore op gebaseerd is, heeft een gemiddelde score van 100 en een standaardafwijking van 15. Het grootste deel van de bevolking (68%) heeft een IQ tussen de 85 en 115. 13% van de kinderen heeft een IQ boven de 115; we noemen hen intelligent (meer begaafd). 2% van de kinderen is zeer intelligent (hoog begaafd); zij hebben een IQ van meer dan 130.

Statistisch is 10 % a 15% van de leerlingen van de school meer- of hoogbegaafd.

De meer begaafde leerlingen vertonen vaak gedrag wat gezien wordt als behorend bij hoogbegaafdheid. Ze werken hard en hebben er plezier in om er een schepje bovenop te doen. De echt hoogbegaafde leerling is echter vaak snel uitgekeken op de reguliere leerstof en wordt helemaal niet uitgedaagd door er nog een beetje meer van te krijgen. Deze leerling heeft heel andere uitdagingen nodig.

Het gedrag dat de leerlingen laten zien is dus heel verwarrend: wie gemotiveerd is, hoeft helemaal niet de intelligentste leerling te zijn en wie onder presteert, zou wel eens een heel slim kind kunnen zijn. Reden genoeg om het signaleren van begaafde leerlingen professioneel aan te pakken.

De Pittige Plus Torens, Virginie Gmelich Meijling - van Dooren 2008,

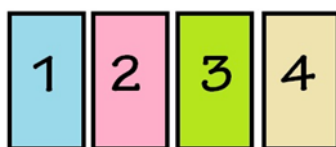
Bijlage 2 Wat is top-down denken?

Top-down denken is een holistische manier van denken. Hierbij wordt gedacht vanuit algemene principes of eindtermen, waarna de stukjes kennis worden opgebouwd. Voor een top-down denker is alle kennis onderdeel van de wereld om hem heen. Kennis is met elkaar verbonden en heeft betekenis nodig om bruikbaar opgeslagen te worden. Er wordt gedacht vanuit het 'waarom' naar het 'hoe'.

Hiertegenover staat bottom-up denken. Hierin wordt kennis opgebouwd vanuit afzonderlijke delen. Om te werken naar een einddoel wordt opgedeeld in verschillende stappen, om bij de laatste stap een begrip en beeld te hebben bij het einddoel. Voor de bruikbaarheid van de kennis in de praktijk is voor bottom-up denkers een antwoord op de 'waarom'-vraag niet essentieel. Het kan echter ook geen kwaad!

Top-down

Bottom-up

Overgenomen van de site edu-en-ik.nl/publicaties/hoogbegaafdheid/onderwijs/top-down-denken-onderwijs-en-opvoeding/

Bijlage 3   Achtergrondinformatie over de hoogbegaafde kleuter

Voor het welzijn van meer- en hoogbegaafde kleuters is het van belang dat ze gesignaleerd worden. Ze vragen een eigen aanpak en houding van de kleuterleiding. Wordt dit over het hoofd gezien, dan kunnen ze zich zo aanpassen, dat ze deze met onderpresteren gaan verstoppen.

Hoogbegaafde kleuters onderscheiden zich van leeftijdgenoten, omdat ze een ontwikkelingsvoorsprong hebben. Deze kan liggen op cognitief gebied, maar ook op motorisch of muzikaal gebied. Of op alle drie gebieden te gelijk. Als baby vallen ze vaak al op door de wakkere blik, door de wijze waarop ze rond kijken in de wereld. Aan slaap lijken ze niet veel behoefte te hebben, ze tonen veel energie en zijn gericht op hun omgeving om daar zo veel mogelijk van te leren.

Het zich eigen willen maken van kennis en vaardigheden komt uit hen zelf, het hoeft niet gestimuleerd te worden.

Bij het kennismakings-/ aannamesgesprek van de kleuterleidster met de ouders is het voor alle kinderen van belang te vragen naar de vroegste ontwikkeling. Voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong is het heel belangrijk, omdat ze zich zo anders voor kunnen doen op school dan thuis. Ze voelen vaak goed aan dat het ongebruikelijk is om een aantal dingen al te kunnen- ze zien dat klasgenootjes niet volledige poppetjes tekenen of niet zelf hun veters kunnen strikken. Ook merken ze dat de andere kinderen niet zo veel belangstelling hebben voor de dingen waar zij zich wel voor interesseren. Bijvoorbeeld voor elektriciteit- hoe dat werkt, waar het vandaan komt. Of voor de loop van het water door de dakgoten en de riolering en hoe dit met elkaar in verband staat. Op school zullen ze zich aanpassen en zo gedragen dat de kleuterjuf niets aan ze merkt.

Thuis kunnen ze heel ongelukkig zijn over school en buikpijn klachten ontwikkelen of niet meer naar school willen.

Eigenlijk hebben ze een inzicht in het sociale verkeer dat niet verwacht wordt bij deze leeftijd. Als de kleuterleidster eenmaal weet waar de interesses van een kind liggen, doordat ze vaak even apart met hem/haar praat, en doordat ze laat voelen dat ze het kind begrijpt, kan er een onuitgesproken verstandhouding ontstaan, waardoor het kind zich begrepen en gewaardeerd voelt. Als er dan ook nog uitdagende opdrachten of materiaal voor deze kinderen gegeven wordt, gaan ze met meer plezier naar school en bloeien op.

Ze kunnen dan juist goed gaan spelen, terwijl ze zich daarvoor terugtrokken en niet deelnamen.

Aandachtspunten voor hoogbegaafdheid bij kleuters

- 1   rijke woordenschat
- 2   goed geheugen
- 3   aandacht voor de 'wijde wereld'
- 4   goed ontwikkelde ruimtelijke oriëntatie
- 5   goed taalbegrip, kan goed gedachten onder woorden brengen
- 6   doorvragen/ nieuwsgierig zijn
- 7   goed tijdsbesef
- 8   zelfstandig tot oplossingen komen
- 9   interesse in geschreven taal
- 10   zeer actief zijn, veel willen doen
- 11   veel originele ideeën
- 12   verworven kennis in verschillende situaties kunnen toepassen
- 13   afwijkend sociaal gedrag/ moeite met communicatie met leeftijdgenoten

- 14 alles goed willen doen, neiging tot perfectionisme
- 15 al vroeg bezig met letters en lezen, cijfers en rekenen en met symbolen
- 16 soms al vroeg tekeningen met veel details, geen koppoters maar volledige mensfiguren.

Hoe leren kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong?

Dit is een interessante vraag waar nog ijverig op gestudeerd wordt. Opvallend is namelijk dat hoogbegaafde kinderen kennelijk anders leren dan normaal begaafde kinderen. In de eerste plaats gaat het veel sneller- ze hebben vaak aan een ervaring genoeg om te weten hoe iets moet. Soms lijken ze zelfs die ervaring niet op te hoeven doen, maar kunnen het beredeneren.

Een voorbeeld hiervan is het openmaken van een kistje (of koffertje) met een sluiting van knopjes die eerst in een bepaalde stand gedraaid moeten worden voordat de sluiting er over heen kan. Een begaafd kind kijkt, analyseert waar het om gaat en maakt vervolgens in een keer het kistje open. Een normaal begaafd (jong) kind zal eerst een paar keer proberen het deksel zo los te krijgen, vervolgens als dat niet gaat aan de knopjes draaien en tenslotte, al doende, tot de ontdekking komen hoe het open moet. Het eerste kind gebruikt een theoretische denkwijze, het tweede kind een empirische aanpak bij het oplossen van problemen.

Bij de theoretische aanpak wordt het probleem eerst geanalyseerd, vervolgens is er inzicht in de oplossingsmethode en kan het kind dit een volgende keer toepassen in een nieuwe situatie.

Bij de empirische aanpak, ook wel trial-and-error genoemd, leert het kind al doende.

Elke situatie is nieuw, en moet opnieuw ontdekt worden. Na verloop van tijd leert het kind ook om het toe te passen zonder eerst de ervaring op te hoeven doen, maar als de situatie erg anders is lukt het niet.

Begaafde kinderen hebben spelregels van gezelschapsspelletjes bijvoorbeeld heel snel door, kunnen ook aan anderen uitleggen wat de bedoeling is van het spel en bij een nieuw spel herkennen ze elementen van het vorige. Het is te begrijpen dat het al snel saai voor deze kinderen wordt- als ze het onder de knie hebben is de uitdaging er af. Schaken, met zijn afwisseling in mogelijkheden van de verschillende stukken wordt vaak heel boeiend gevonden en ze kunnen (en willen) het al vroeg leren.

Ook is er een verschil in manier van denken- begaafde kinderen denken eerder productief dan reproductief. Dat wil zeggen dat ze liever zelf iets bedenken dan dat ze mee gaan in een gedachtegang die al geformuleerd is. Bij rekenopgaven bijvoorbeeld zoeken ze liever zelf naar verschillende oplossingsstrategieën dan dat ze het geëffende pad gaan.

Vaak hebben deze kinderen zich zelf leren lezen in de kleuterperiode. Ook dit wil zeggen dat ze in staat zijn met enkele aanwijzingen nieuwe combinaties te maken. Een vorm van productief denken waar geen enkele reguliere leesmethode rekening mee houdt. De vrijeschool- aanpak biedt wat dat betreft veel meer mogelijkheden!

De gedachtewereld van begaafde kinderen kan een hoge vlucht nemen- de behoefte om zich met het heelal, de planeten of verre streken of vroegere tijden bezig te houden is groot. Het gevaar bestaat dat ze hierdoor ver van het hier-en-nu af komen. Belangrijk is dan ook om steeds te proberen het verband met de realiteit te (laten) zien.

Van 0-2 jaar staat de zintuiglijke ontwikkeling voorop, naast het oprichten, lopen en spreken. Vanaf het tweede jaar ontwikkelt het denken zich in nauwe samenhang met de taal: het waargenomene wordt geassocieerd (vb. pappa - eten- thuis) en tot gedachten inhoud gevormd.

Vanaf 4 jaar ontwaakt het gevoel en daarmee de scheppende fantasie, prachtig waar te nemen aan het vrije spel en de tekeningen.

Rond 5,5 jaar komt daar de gerichte wil bij, hetgeen tot taakgerichtheid en een leerhouding leidt. Dit zijn kenmerken van schoolrijpheid.

Het gemiddelde kind ontwikkelt zich ongeveer langs deze lijn. Bij het hoogbegaafde kind lijkt het of de wilsontwikkeling eerder ingezet wordt- vooral voor het verwerven van kennis en vaardigheden waardoor het in staat is vroeg te leren of uitzonderlijk goed muziek te maken.

Ook de gevoelsontwikkeling lijkt eerder op een bewuster niveau aangesproken te worden.

Soms lijkt het of alles in dienst staat van het cognitieve, waardoor bijvoorbeeld op motorisch vlak of op het gebied van fantasie/spel in vergelijking tot leeftijdgenoten tekorten ontstaan.

Sommige kleuterleidsters richten zich dan vooral op deze achterstand, maar komen er niet toe om voedsel te geven op het gebied waar het begaafde kind zich thuis voelt. De ontwikkelingsbehoefte ligt nu eenmaal in het leren. Voor het welbevinden van het hoogbegaafde kind is het heel belangrijk dat het krijgt wat het nodig heeft.

Daarom wordt tegenwoordig veel gesproken over 'verrijking'.

Bijlage 4   Ideeën voor verrijking in de kleuterbouw

Extra opdrachten voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong.

In het algemeen gaat het om het verbinden van talenten met de realiteit. Ideeën omzetten in concrete, tastbare handelingen of producten. Een kind dat bijvoorbeeld in gedachten allerlei machines/ apparaten uitdenkt, heeft aanmoediging (en soms hulp) nodig bij zijn pogingen om het concreet uit te voeren. Gereedschap om hout te bewerken, constructiematerialen en andere grondstoffen moeten dan natuurlijk wel beschikbaar zijn.

De kleuterleidster moet het kind met een open houding tegemoet treden waardoor de kwaliteiten van het kind naar voren kunnen komen. Bijvoorbeeld: zou jij iets kunnen maken om te zorgen dat de spelden, de grote en de kleine naalden handig opgeborgen kunnen worden? Of: kun je samen met enkele andere kinderen een verhaal bedenken en dat spelen voor de klasgenootjes? Of: zou je iets voor de jongsten kunnen bouwen waardoor ze moeten klimmen en kruipen?

Of: torens laten bouwen van Kappla en laten meten met een liniaal welke toren het hoogst geworden is, of bouwen van gebouwen met Kappla n.a.v. een bouwplan, een foto enz.

Of: inspeland op de interesse van kinderen bijvoorbeeld een klein project inrichten rondom vlaggen van landen, dieren enz.

Kinderen die veel in hun gedachtewereld vertoeven, kunnen wel eens moeite hebben met het invoelingsvermogen. Daarom is het belangrijk om een eerbiedige stemming te stimuleren en zo veel mogelijk de beleving proberen aan te spreken.

Criteria voor het maken van verrijkingsopdrachten kunnen zijn:

harmonie tussen:

- fantasie en denken
- sociaal en emotioneel
- denken en doen

Opdrachten kunnen tijdens het vrije spel gegeven worden of tijdens activiteiten als schilderen, handwerken etc.

Lezen en schrijven van het kind gebruiken in de klas- als de juf het heel gewoon vindt, is dat voor de andere kinderen ook zo.

Bijvoorbeeld: namen van de kinderen op de tekeningen laten schrijven, andere kinderen voorlezen, zelf een verhaal schrijven en er bij tekenen.

Ook de andere talenten (muzikaal, motorisch) laten gebruiken.

Ideeën voor activiteiten:

- Handwerken en knutselen uitbreiden tot moeilijkere vaardigheden: breien, vingerhaken, weven op een getouwtje, houtbewerken, construeren. Eenvoudige puzzel tekenen, uitzagen en beschilderen voor gebruik in de klas. Buizen, slangetjes, kurken, drijvende objecten om waterwerken mee te maken.
- Kleine muziekinstrumentjes maken, een waterorgel van flesjes tot verschillende hoogtes gevuld met water, luister- en tastvoorwerpen vinden om spelletjes mee te doen
- Uitvindingen doen: een manier vinden om de blokken geordend in de kist te krijgen, iets maken waardoor de bolletjes wol niet altijd in de war raken. Het probleem voorleggen aan het kind en aan haar overlaten hoe ze het oplost.

- Iets vinden waar het kind langere tijd aan kan werken, en waar het steeds mee verder kan als het iets extra's nodig heeft.
- Bijvoorbeeld bij een sprookje dat juf vertelt een poppenkastspelletje (of tafel spel) maken waarbij de poppen en alle rekwisieten door het kind (plus nog een of twee anderen) zelf gemaakt worden.
- Bij het brood maken de ingrediënten afwegen (als er een weegschaal is) of een andere manier bedenken om het af te wegen (schatten, met kopjes of lepels)
- Verhaaltjes schrijven in een mooi schrift met harde kaft en het zelf illustreren.
- Boek bekijken of lezen en zelf tekeningen of schilderijen erbij maken. Het kind stimuleren om beeldend te werken.
- Boeken in de klas om te lezen als het kind zich terug wil trekken. Voorlezen aan anderen.
- Toneelspelen stimuleren. Veel verkleedkleden in de klas en de kinderen eventueel zelf attributen laten maken.

Bijlage 5 Materialen in de klas

Kleuterbouw

- Weegschaal en gewichten
- Materiaal om constructies voor in het water te maken. Bijvoorbeeld stukjes plastic
- elektrabuis (elleboogjes), stukken tuinslang, ringetjes etc.
- Schroeven en moeren
- Constructiemateriaal zoals Sio-montage of Meccano
- Kappla – houten latjes met exact dezelfde maat waar prachtig mee gebouwd kan worden
- Legpuzzels, lotto's, domino
- Boeken en schrijfmateriaal

Onderbouw

- Pittige Plustorens
- Outside the box:
Een methode die uitdaagt tot creatief denken voor 6- en 7-jarigen
- Rekenen:
  - Voor de reken oefeningen wordt schoolbreed gebruikt gemaakt van „Rekenrijk”. Hierin kan met compacten een snellere weg door de oefenstof gemaakt worden. Wat bij het compacten kan worden overgeslagen is afhankelijk van de plaatsing van de periodes waarin de nieuwe leerstof wordt aangeboden. Hierover zijn geen schoolafspraken;
  - Somplex. Dit zijn kopieerbladen met extra uitdagende rekenvraagstukken op gebied van strategieën, figuren, maten, getallen en bewerkingen;
  - Rekeningtoppers (als extra en gedifferentieerde oefenstof). Per klas is er een bakje met kaarten en antwoorden;
  - Rekeningtigers. Een doorgaande leerlijn die ingezet kan worden tijdens het oefenen.
  - Opgaven van wereldwijde Kangoeroe rekenwedstrijd waar de school aan meedoet met enkele kinderen uit klas 5 en 6;
- Ruimtelijk inzicht:
  - Kubussen Rubik
  - Houten puzzels
  - Klimba knikkerbaan
- Taal:
  - Taaltoppers (extra en gedifferentieerde oefenstof). Per klas is er een bakje met kaarten en antwoorden.
  - Spreekwoordenboek junior. Deze kan op losse momenten ingezet worden met eigen opdrachten;
  - Spaans. Er is een auditieve taalmethode, 'Juan y Rosa'. Dit is als er een extra leerlijn naast het gewone werk ingezet kan worden.
  - Leesboekjes Vlot Lezen (twaalf deeltjes)
  - Cryptologisch I en II

- Leeskrakers I en II

Bij de opdrachten bij het periodeonderwijs, werkstukken, extra spreekbeurten enz. kan taal ook een uitdaging vormen en ingezet worden bij (gedeeltelijke) oefeningen.

- Smartgames:
  - Camelot JR
  - Smart Car
  - Colour Code
  - Prince & dragon
  - Noah's ark
  - Camouflage
  - Chicken Shuffle
  - IQ Puzzler, IQ Twist, IQ Fit
  - Penguins on ice
  - Lost Cities
  - Temple Trap
  - Troy
- Doosjes Quiz It en Denksport XL
- Sociaal-emotionele ontwikkeling/filosofie:
  - Babbelspel
  - Billetjes Bloot spel
  - Leesboek Dio, De sleutel van 7 wijsheden
  - Leesboek Dio, De duistere roos
  - Vliegende papa's
  - vragenkaartjes
- Wereldoriëntatie:
  - Plustaak Wereldoriëntatie groep 6, 7 en 8
- Materiaal voor leerkrachten:
  - Handboek Hoogbegaafdheid
  - SIDI
  - In de roos kaartjes (waaier van BVS)

Bijlage 6 Kijkwijzer
Printversie - Vragenlijst / Gespreksformulier ouders/leerkrachten
Vragenlijst ouders/leerkrachten
Datum:

Invulinstructie: Geef van onderstaande omschrijvingen aan of u vindt dat deze van toepassing zijn op uw zoon/dochter d.m.v. een 'x'. In geval van twijfel, of wanneer u er onvoldoende zicht op heeft om te kunnen beoordelen of de omschrijving van toepassing is, vult u een '!' in. U hoeft niets in te vullen als het niet van toepassing is.

Omschrijvingen die van toepassing zijn (voorzien van 'x') graag ter illustratie toelichten met een concreet voorbeeld, waaruit dit volgens u blijkt.

Naam kind:

	Mijn kind...	x	Toelichting
1	heeft een scherp observatievermogen, ziet/hoort veel en genuanceerd, heeft oog voor details		
2	is in veel onderwerpen geïnteresseerd en/of weet veel over één of meer specifieke onderwerpen, vraagt door en wil het écht begrijpen		
3	is snel van begrip en denkt zelf verder door, begrijpt of ontdekt iets al voordat het is uitgelegd		
4	brengt wat hij/zij eerder heeft gezien, gedaan of geleerd snel en makkelijk in verband met nieuwe kennis / situaties		
5	ontwikkelt theorieën / ideeën om te begrijpen hoe iets werkt, zoekt naar verklaringen		
6	is intensief bezig met activiteiten en onderwerpen, waartoe hij/zij zich voelt aangesproken		
7	werkt enthousiast voor passies, is gedreven om (eigen) gestelde doelen te bereiken		
8	is initiatiefrijk en ondernemend, heeft veel energie, houdt zich veel bezig met verschillende (buitenschoolse) activiteiten		

9	is creatief / vindingrijk, komt met ongebruikelijke, originele vragen of oplossingen en legt brede verbanden, die niet direct voor de hand liggen	
1 0	maakt grote denksprongen, ziet vanuit verschillende invalshoeken diverse mogelijkheden om dingen te combineren, draagt meerdere oplossingen aan	
1 1	staat kritisch tegenover beweringen, neemt niet zomaar iets aan, is opmerkzaam in geval van tegenstrijdigheden	
1 2	is sterk gevoelig voor verwachtingen van anderen, ziet en begrijpt het gezichtspunt van anderen	
1 3	heeft een subtiel, genuanceerd gevoel voor humor, denkt graag door, neemt dingen (bewust) letterlijk	
1 4	houdt van uitdagingen, voelt zich aangetrokken tot moeilijke opdrachten, is bereid risico's te nemen	
1 5	streeft naar perfectie, staat kritisch ten opzichte van zichzelf	
1 6	heeft weinig sturing nodig, wil graag dingen zelf ontdekken of bepalen	

x	= van toepassing
!	= twijfel / onvoldoende zicht op
	= (vrijwel) niet van toepassing

Bijlage 7   Stappenplan beleid meer- en hoogbegaafde kinderen:

Wat	Wie	wanneer
aanstellen Begaafdheidscoördinator	leidinggevende	januari 2016
aanpassen beleidsplan + opstellen protocol	hoogbegaafdheidscoördinator	voorjaar 2016
hernieuwde introductie beleidsplan in het college: - evalueren afgelopen 2 jaar. - inventarisatie college - vaststellen beleidsplan	Hoogbegaafdheidscoördinator tijdens Bouwwerken (kleuter, onder- en middenbouw)	okt 2016
inventariseren en evt. aanvullen materialen.	hoogbegaafdheidscoördinator	augustus 2016
signaleren mogelijke meer- en hoogbegaafde leerlingen	kijkwijzer invullen door leerkrachten	september 2016
implementatie hoogbegaafdheidsbeleid	hoogbegaafdheidscoördinator met leerkrachten van de verschillende bouwwerken, toepassen in klassen	najaar 2016
Minimaal 4x per jaar college op de hoogte houden van de laatste ontwikkelingen op het gebied van MB/HB	hoogbegaafdheidscoördinator met leerkrachten van de verschillende bouwwerken,	Vanaf schooljaar 2016- 2017
Jaarlijks terugkerende evaluatie en evt. aan passing van het beleid	Leidinggevende, IB'ers en hoogbegaafdheidscoördinator	Vanaf schooljaar 2017- 2018

Bijlage 8**PROTOCOL MEER- EN HOOGBEGAAFDEN
VRIJE SCHOOL DE ZONNEWENDE**

1. In elke klas is het duidelijk welke leerlingen A⁺-scores hebben op taal- en rekengebied.
2. Iedere leerkracht neemt voor de zomervakantie van het schooljaar een screeninglijst af, zodat de meer- en hoogbegaafde kinderen meteen vanaf de start van het nieuwe schooljaar de goede begeleiding kunnen krijgen. Bij zij-instromers en eerste klassers wordt deze screeninglijst voor de herfstvakantie afgenomen.
3. De leerkracht biedt in zijn eigen klas extra uitdagende stof aan en compact de lesstof van de A+ kinderen.
4. Op maandagmiddag en donderdag krijgt een aantal leerlingen extra begeleiding buiten de klas. Het zijn leerlingen met A⁺-scores voor taal en/of rekenen en/of een hoge score in de kijkwijzer die wijst op mogelijke meer- of hoogbegaafdheid.
  - A. Er wordt gewerkt met groepen van 10-12 kinderen.
  - B. Eén groep bestaat uit kinderen uit klas 1, 2 en 3, en één uit klas 4, 5 en 6.
  - C. Leerkrachten kiezen de kinderen (in overleg met IB'er en/of hoogbegaafdheidcoördinator) en communiceren dit naar de ouders.
5. De activiteiten zijn wisselend met ruimte voor eigen inbreng van de kinderen. Samenwerken is belangrijk. Je kunt denken aan het maken van een spel, het schrijven van een gebruiksaanwijzing, het uitzoeken van een onderwerp en dit presenteren. De leerkracht begeleidt de kinderen.
6. Er kan gebruik worden gemaakt van 'De Pittige Plustorens'.
7. Het doel is dat meer- en hoogbegaafde kinderen elkaar ontmoeten en op hun niveau kunnen denken en werken. Creativiteit, motivatie, doorzettingsvermogen en performante activiteit worden gestimuleerd. Daarnaast leren de kinderen plannen, grondig onderzoeken, structureren en presenteren. Veel van deze doelen kunnen moeilijk in de klas gerealiseerd worden omdat de lesstof zo makkelijk eigen wordt gemaakt.

Gebruikte links:

'De Vrije School - Pedagogie van Rudolf Steiner in woord en beeld' door Carlgren en J.G. Baggerman

Gebruikte links:

http://www.vrijhoog.nl/VrijHoog/Onderbouw_files/VrijHoog%20in%20Talent.pdf
(geraadpleegd op 26 nov. 2016)

Lijst van afkortingen

BVS Begeleidingsdienst van Vrijescholen

Woordenlijst

Bouwwerk: De vergaderingen worden met ingang van schooljaar 2016-2017 voor een groot deel in bouwwerken gehouden. De leerkrachten van de kleuterklassen vergaderen samen in de kleuterbouw. De leerkrachten van klas 1 t/m 3 vergaderen samen in de onderbouw. De leerkrachten van klas 4 t/m 6 vergaderen samen in de middenbouw.